

Степаненко К. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

CONCEPT AND FUNCTIONS OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

У статті досліджуються питання правової системи України, її функціонального призначення. Сформульоване визначення правової системи України, проаналізовані зовнішні та внутрішні передумови становлення правової системи України перехідного періоду, досліджено її функції.

Ключові слова: *правова система, правова система України, функції, глобалізація, перехідний період, право.*

В статье исследуются вопросы правовой системы Украины, ее функционального назначения. Сформулировано определение правовой системы Украины, проанализированы внешние и внутренние предпосылки становления правовой системы Украины переходного периода, исследованы ее функции.

Ключевые слова: *правовая система, правовая система Украины, функции, глобализация, переходный период, право.*

The article examines the question of the legal system of Ukraine and its functionality. Is the definition of the legal system of Ukraine, analyzed internal and external preconditions for the formation of the legal system of Ukraine transitional period studied its function.

Key words: *legal system, legal system of Ukraine, function, globalization, transition, right.*

Постановка проблеми. Під час визначення оптимального вектора розвитку України на сучасному етапі її становлення та еволюції пріоритетна роль належить праву, що функціонує у вигляді цілісної правової системи, яка має свою історію, організацію, структуру, джерела, архетипи. Правові системи сучасності дедалі більше залежать від інтеграційних глобальних процесів у всіх сферах державного і суспільного життя, що тільки посилюються і стрімко розвиваються. Світова спільнота й окремі держави, особливо під впливом кризових геополітичних чинників, визнають важливе значення загальноправових принципів і норм, підтримують зближення різних юридичних систем.

Вивчення різних правових систем, виявлення основних тенденцій у правовій сфері, порівняльний аналіз української та світових правових систем є важливою проблемою сучасної правової науки. Завданням порівняльного правознавства є не тільки дослідження та осмислення загальних уявлень про право і його роль у суспільстві, а й прагнення сприйняти основні досягнення світових правових систем та інтегруватися в єдиний правовий простір, і не випадково, що цьому напрямку в науці приділяють пильну увагу. На фоні комплексу родових питань із цієї проблематики окремо можна виділити питання визначення поняття національної правової системи та її функціонального призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку правової системи України, визначення її властивостей і функцій, досліджувалися у працях С.С. Алексєєва, Р.М. Бірюкова, В.В. Дудченко, М.І. Козюбри, А.Ф. Крижанівського, Я.І. Ленгер, Л.А. Луць, С.І. Максимова, Г.В. Мальцева, С.О. Маркової-Мурашової, М.І. Матузова, В.С. Нерсесянца, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіно-

вича, М.В. Савчина, Б.О. Страшуна, В.М. Сирих, Ю.О. Тихомирова, Є.О. Харитонова, М.Г. Хаустової, М.В. Цвіка, А.К. Черненко, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, В.О. Шиянова та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Однак, зважаючи на важливість обраної теми, перехідний характер становлення національної правової системи, питання її змісту та функціонального призначення актуальні у науковому та прикладному сенсі. Нині правова система України, від ефективності якої значною мірою залежить стабільність суспільства, знаходиться у стані глибоких і всебічних реформ, насамперед, йдеться про правову реформу. Перехідний характер правової системи України змінив співвідношення правових категорій і виявив нові явища. Категорія правової системи перехідного періоду висуває на перший план ті якості правової дійсності, які упродовж останніх років сприймаються як особливо цінні (цілісність, збалансованість, здатність до розвитку, динамізм тощо). Таким чином, визначення поняття та функцій правової системи України є доволі актуальним завданням як для теорії права, так і для усього комплексу юридичних наук.

Отже, головною метою статті є визначення поняття правової системи України, аналіз її основних функцій. Заради досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: а) проаналізувати зовнішні та внутрішні правові і соціальні передумови становлення правової системи України, сформулювати авторське поняття національної правової системи; б) визначити та дослідити основні функції правової системи України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасних країн світу позначено ускладненням правових відносин, які частіше набувають глобалізованого, інтернаціонального характеру. За будь-яких історичних обставин формування в Україні національ-

ної правової системи є проявом народної єдності, одним із важливих напрямів реалізації державного суверенітету, підвищення якості правового регулювання суспільних відносин, поваги до прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим теоретичне розроблення концепції сучасної національної правової системи України становить одне з першочергових завдань, від вирішення якого залежить швидке подолання інших правових проблем, зокрема, пов'язаних з удосконаленням чинного законодавства, визначенням місця й ролі права серед інших соціальних регуляторів [1, с. 31].

В юридичній літературі правову систему сучасного періоду розвитку пострадянських країн зазвичай позначають як правову систему перехідного типу [1; 2; 3; 4]. Інакше кажучи, головна особливість такого типу права полягає в тому, що воно перебуває у стані переходу від одного формаційного типу до іншого. Зазвичай такий перехід супроводжується системною зміною суспільних відносин: економічних, політичних, соціальних, правових, психологічних, моральних тощо. Пізнання цієї особливості дає змогу зрозуміти специфічний характер змін, що відбуваються в перехідний період, сформулювати нові концептуальні погляди на правову систему. Така закономірність, як ніколи, характерна для України, яка перебуває у стані визначення свого історичного шляху, інтеграції в Європейське Співтовариство, але водночас перебуває і в стані невизначеності стосовно своєї правової системи, складності формування якої зумовлені багатьма внутрішніми та зовнішніми факторами.

За останні три роки в житті українського суспільства відбулися істотні зміни, що торкнулися політичної, соціально-економічної, духовної і правової сфери. Правова сфера, з одного боку, є похідною від всіх інших, з іншого, певною мірою зумовлює їх розвиток. У будь-якому разі правові процеси, що бурхливо відбуваються в Україні, вимагають глибокого теоретичного осмислення, і, насамперед, це стосується такого явища, як правова система.

Правова система – різновид соціальних систем. За енциклопедичним визначенням, система (грец. «ціле, складене з частин, з'єднання») – це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність [5, с. 610]. Це сукупність елементів, що взаємопов'язані і взаємодіють, що володіють порівняною самостійністю й органічною єдністю, характеризуються внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування. Поняття «система» поширене в різних науках, зокрема у правознавстві, де воно виступає як центральна інтегруюча категорія.

У загальному вигляді правову систему можна визначити як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність всіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами [6, с. 560], взаємопов'язаних між собою систем права та засобів її реалізації [7, с. 402]. На думку Н.М. Онищенко, правова система – це об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке вклю-

чає взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права й обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність тощо [8, с. 20].

Не менш важливим питанням є визначення структурних елементів правової системи. На думку С.С. Алексєєва, елементами правової системи є: власне об'єктивне право як сукупність загальнообов'язкових норм, виражених у законах й інших визнаних державою формах позитивного права; правова ідеологія – активна сторона правосвідомості; судова практика [9, с. 47]. Ю.О. Тихомиров включає в поняття правової системи чотири групи елементів: а) праворозуміння – правові погляди, правосвідомість, правова культура, правові теорії, концепції, доктрини; б) правотворчість як пізнавальний і процесуально оформлений спосіб підготовки і прийняття законів та інших правових актів; в) правовий масив – структурно оформлена сукупність офіційно встановлених і взаємопов'язаних правових актів; г) правозастосування – механізм реалізації правових актів та забезпечення законності [10, с. 6].

На думку М.Г. Хаустової, поняття національної правової системи тісно пов'язане з проблематикою порівняльного правознавства, служить для позначення порівняної єдності правових систем, що мають однакові юридичні ознаки, віддзеркалює особливості названих систем, зумовлених подібністю конкретно-історичного розвитку їхніх елементів, що відбивають певну самостійність правової форми й особливості техніко-юридичного змісту права, є підставою для їх інтеграції у правові сім'ї [2, с. 13–14]. Розвиваючи думку про інтеграційний характер сучасних правових систем світу, варто відзначити наявність зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на зміст та функціонування національної правової системи України. Найбільш істотними серед зовнішніх чинників є глобалізація та інтеграція до європейського правового простору, а внутрішніх – реформа національного права, перехід від імперативного, дозвільного механізму до диспозитивної моделі взаємовідносин людини та держави. Впровадження «диспозитивного стилю» правового регулювання відкриває вікно можливостей для створення в Україні сучасної, гнучкої, ефективної правової системи.

Перехідний стан правової системи суспільства має регулярний і об'єктивний характер. В умовах перехідного періоду правова система вирізняється цілим рядом специфічних рис, що робить необхідним її вивчення в рамках предмета науки теорії права і держави. Але насамперед варто пояснити сутність правової системи через формулювання її основних семантичних складових елементів. Зважаючи на академічний погляд на правову систему, викладений у багатьох підручниках із теорії права та держави, а також зовнішні та внутрішні чинники, які впливають

на зміст та функціональні характеристики права, національну правову систему України в широкому розумінні можна визначати як сукупність правових інститутів та явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами, а також взаємопов'язаних між собою засобів її реалізації, зумовлених глобалізацією та прагненням України інтегруватися в європейський правовий простір.

Правова система – поняття складне і багатопланове, що включає в себе цілий комплекс компонентів, що чинять нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини. Елементи правової системи, об'єднані єдиними цілями, завданнями, виконують деякі загальні функції. Звичайно, усі елементи правової системи тісно пов'язані, залежні один від одного, але разом з тим мають порівняну самостійність. Всі вони виконують загальні та специфічні функції у правовій системі, характеризуються єдністю і відмінністю, сприяють ефективності дії досліджуваного явища.

Так, виходячи з соціального і «прикладного» призначення правової системи, в сучасному українському суспільстві можна виділити її основні *функції*: інтегративну, комунікативну, регулятивну, охоронну, стимулюючу, функцію зі створення єдиного правового простору з ЄС, функцію міжнародного співробітництва та затвердження мирової правопорядку тощо. Розглянемо деякі з них більш детально.

Інтеграційна функція правової системи набуває сьогодні принципово важливого значення. На думку Н.М. Онищенко, значення інтегративного поняття правової системи, її ціннісного виміру, ступеня освоєння суб'єктами права правової діяльності, відображення в правовій системі узгоджених інтересів індивіда та суспільства, характеристики юридичного режиму і стану правової системи дає змогу досягти певної регулятивності, законності, стану правопорядку [8, с. 6]. Вступ України на шлях формування нового типу економічних та інших відносин спричинив поглиблення соціального розшарування суспільства, роз'єднаність людей, зіткнення різних інтересів. Впливаючи позитивно на соціальні процеси, поведінку громадян, громадських об'єднань, соціальних груп, верств, правова система може сприяти інтегруванню, згуртуванню суспільства навколо загальнодержавних, загальнонаціональних завдань, серед яких пріоритетною виявляється інтеграція до цивілізаційного європейського простору.

Регулятивна функція правової системи покликана чинити спрямовуючий й організуючий вплив на соціальні процеси: економічні, політичні, культурні, управлінські, на майнові відносини між організаціями, державними органами, громадянами та владою, адміністративними установами, суб'єктами ринку. Регулятивний ефект забезпечується усіма елементами правової системи (нормами права, правосвідомістю, суб'єктивними правами і обов'язками, відповідальністю тощо). З їх допомогою правова система опосередковує, стабілізує і впорядковує суспільні відносини, реалізує закладені в ній цілі.

Комунікативна функція включає в себе засвоєння особистістю певних ціннісних орієнтирів, багатосторонні зв'язки людини з різними елементами правової системи. Сутність функції полягає у здійсненні позитивного впливу на поведінку людей, в їх освіті та вихованні, формуванні у них відповідної правової культури і правосвідомості.

Охоронна функція правової системи спрямована на підтримку правопорядку в суспільстві, дотримання громадянами та іншими суб'єктами права юридичних обов'язків, попередження та припинення правопорушень та інших соціальних відхилень. Зазначена функція покликана захистити від посягань конституційний лад країни, права і свободи громадян, забезпечити витіснення старих відносин, далеких від нового демократичного суспільства.

Функція *правового стимулювання* в останні роки набуває все більшого значення. Ця функція тривалий час недооцінювалася. Першочергове значення приділяється не карально-заборонним, а регулятивно-заохочувальним, соціально-спонукальним методам. Успіх за таких умов може бути досягнутий шляхом формування за допомогою правових інструментів у громадян нових мотивів і установок – орієнтації на активні правовиконавчі дії, підприємливість та ініціативу. За умови наявності саме таких факторів формується відповідальне громадянське суспільство.

Висновки. Таким чином, правова систему сучасної України, яка нині перебуває на піці інтеграційних світових процесів, можна охарактеризувати як систему перехідного типу. На сьогодні необхідно розвивати і конкретизувати знання про правову систему перехідного типу, вносити конкретні, чітко сформульовані й осмислені пропозиції з приводу вдосконалення правової системи такого типу, виключення з неї недоцільних та рудиментарних елементів, підвищення якості правового життя.

Національну правову систему України в широкому розумінні можна визначати як сукупність правових інститутів та явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами, а також взаємопов'язаних між собою засобів її реалізації, зумовлених глобалізацією та прагненням України інтегруватися до європейського правового простору. Виходячи із соціального і «прикладного» призначення правової системи в сучасному українському суспільстві, можна виділити її основні функції: інтегративну, комунікативну, регулятивну, охоронну, стимулюючу, функцію зі створення єдиного правового простору з ЄС, функцію міжнародного співробітництва та затвердження мирової правопорядку тощо. Особливе місце з-поміж виділених посідає інтеграційна функція: впливаючи позитивно на соціальні процеси, поведінку громадян, громадських об'єднань, соціальних груп, верств, правова система може сприяти інтегруванню, згуртуванню суспільства навколо загальнодержавних, загальнонаціональних завдань, серед яких пріоритетною виявляється інтеграція України до цивілізаційного європейського простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степаненко К.В. Концептуальні основи правової системи України перехідного періоду // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 6. – С. 30–33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/6_2016/7.pdf.
2. Хаустова М.Г. Правова система серед інших узагальнюючих категорій правової науки / Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол. : В.Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2010. – № 4 (63). – С. 48–58.
3. Сорокин В.В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В.В. Сорокин. – Екатеринбург, 2003. – 337 с.
4. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Р.М. Бірюков ; Міжнар. гуманіт. ун-т. – О., 2011. – 20 с.
5. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
6. Загальна теорія держави і права : [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
7. Сухонос В.В. Теорія держави і права : [Навчальний посібник] / В.В. Сухонос. – Суші : ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.
8. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н.М. Оніщенко. – К., 2002. – 32 с.
9. Алексеев С.С. Право : азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
10. Тихомиров Ю.А. Право : национальное, международное, сравнительное // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 5–13.